

Cechy gatunku widoczne w utworze

Autor opisuje autentyczne osoby, miejsca i wydarzenia. Słowa autora we wstępie i zakończeniu utworu (rama książki) skierowane są wprost do czytelników i utrzymywane są w konwencji harcerskiej gawędy (*Postępujcie opowiadania...*).

Czas i miejsce akcji

Przedstawione wydarzenia rozgrywają się od września 1939 roku do 20 sierpnia 1943 roku i poprzedzone są przedakcją (czerwiec 1939 r.). Głównym miejscem akcji jest okupowana Warszawa, epizody mają miejsce w okolicach Kraśnika, w Celestynowie, Czarnocinie, Sieczkach.

Bohaterowie

Tadeusz Zawadzki (1921–1943) — pseudonim Zośka, był harcmistrzem, w czasie wojny zaś drużynowym 23 Warszawskiej Drużyny Harcerzy (WDH). Pochodził z inteligentnej rodziny: ojciec był wybitnym chemikiem, rektorem Politechniki Warszawskiej, matka, działaczka oświatowa, współtwórczyni polskiego szkolnictwa, oddała się wychowaniu dzieci — Tadeusza i starszej o dwa lata Hani.

Zośka poległ 20 sierpnia 1943 r. pod Sieczkuchami. Został odznaczony krzyżem Virtuti Militari V klasy oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych. Był komendantem rejonu Mokotów Górny w organizacji „Wawer”, pierwszym komendantem Grup Szturmowych (GS) na terenie stolicy, podporucznikiem Armii Krajowej.

Był wysokim, szczupłym, wysportowanym młodzieńcem, obdarzonym niemal dziewczęcą urodą i wdziękiem — *delikatna cera, regularne rysy, jasnoniebieskie spojrzenie i włosy złociste, uśmiech zupełnie zupełnie dziewczęcy, ręce o długich subtelnych palcach*. Te cechy wyglądu spowodowały, iż Tadeusz Zawadzki otrzymał przydomkę Zośka.

Bohater był wybitnie inteligentny, miał zdolności przywódcze oraz dar skupiania na sobie uwagi otoczenia. Był doskonałym organizatorem, mającym autorytet wśród rówieśników. Cechami, które go wyróżniały, były wrażliwość, łagodność, powściągliwość, wyrozumiałość, odpowiedzialność, ambicja, upór i konsekwencja w działaniu.

Aleksy Dawidowski (1920–1943) — pseudonim Alek, był podharcmistrzem, członkiem podziemnej organizacji „Wawer”, dowódcą drużyny Grup Szturmowych, sierżantem podchorążym Armii Krajowej. Zmarł 30 marca 1943 r. wskutek odniesionych ran. Jako pierwszy z bohaterów książki został odznaczony krzyżem Virtuti Militari.

Aleksy, podobnie jak Zośka, pochodził z rodziny inteligentkiej. Jego ojciec, inżynier, sprawował funkcję kierownika fabryki, matka (z wykształcenia także inżynier, chemik) nie pracowała zawodowo, opiekowała się rodziną. Alek bardzo szanował matkę. Był do niej *przywiązany bardzo silnie i starał się usunąć sprzed jej rąk każdy kłopot*. Pomagał *we froterce pokoi, zmywał naczynia po posilkach, zawsze pomagał przy praniu*.

Aleksander Kamiński

Kamienie na szaniec

Biogram autora

Aleksander Kamiński (1903–1978) urodził się w Warszawie, ale wychował się w Kijowie, Rostowie nad Donem i w Humaniu. Od 1918 roku był związany z ruchem harcerskim, po powrocie do Warszawy stał się twórcą metody duchowej, pisał książki dla młodzieży i poradniki dla instruktorów. W czasie II wojny światowej należał do organizatorów Szarych Szeregów i redagował najważniejsze konspiracyjne pismo Armii Krajowej — „Biuletyn Informacyjny”. Po wojnie (z wyjątkiem okresu stalinowskiego) pracował w Związku Harcerstwa Polskiego. Uznawany jest za najwybitniejszego instruktora harcerskiego w historii harcerstwa w Polsce.

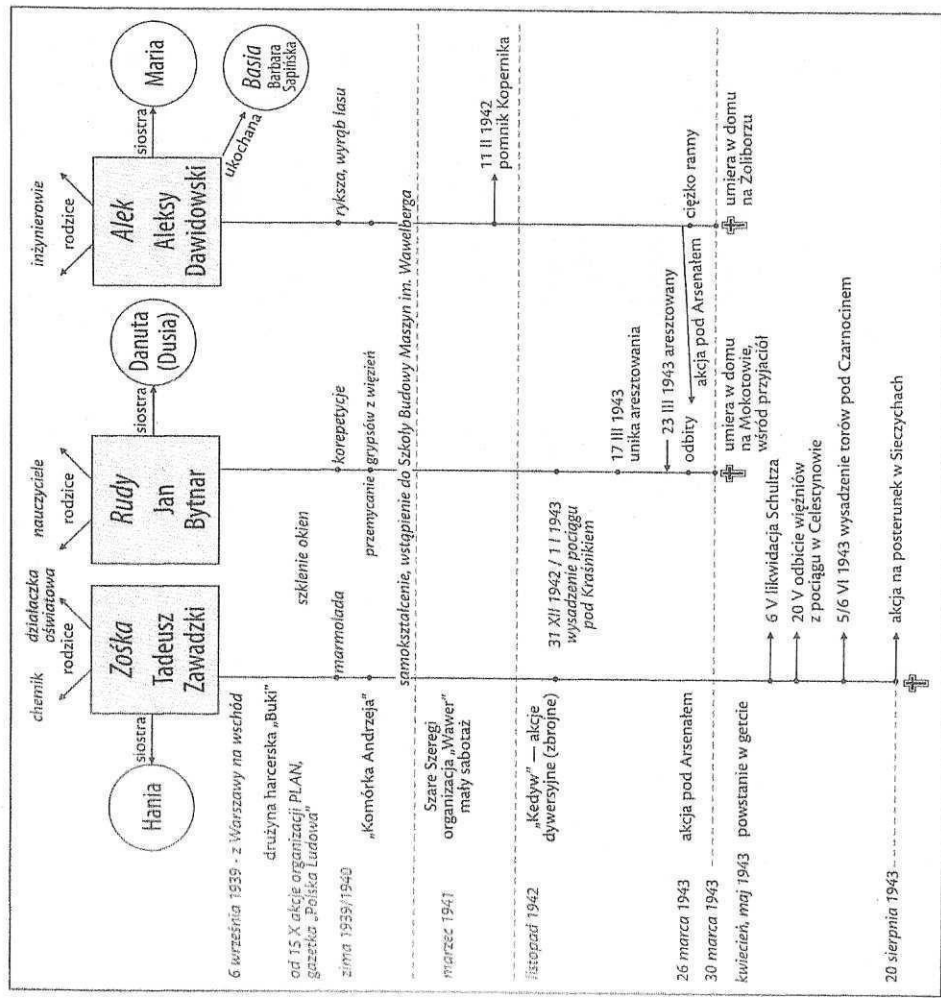
Geneza utworu

Książka została napisana w 1943 r. Pierwsze, podziemne wydanie, ukazało się w lipcu tego samego roku. Autor był komendantem oddziału Małego Sabotażu „Wawer”, w którym działali bohaterowie „Kamieni na szaniec”, znał więc ich osobiście. Do napisania książki przyczyniły się takie zdarzenia, jak śmierć Rudego i Alka, a także fakt przeczytania pamiętnika pisanego przez „Zośkę”, w którym ten wspominał nieżyjących kolegów. Drugie wydanie książki ukazało się w czerwcu 1944 r., już po śmierci „Zośki”, i zostało wzbogacone o kolejne rozdziały: „Celestynów” i „Wielka gra”. W pierwszych wydaniach, dla zachowania konspiracji, nazwiska i pseudonimy bohaterów były zmienione.

Znaczenie utworu

„Kamienie na szaniec” to jedna z najpopularniejszych książek opublikowanych w czasie wojny. To ciekawy dokument tego okresu. Utwór zawiera wzorce postaw życiowych, uczy patriotyzmu, zachęca do rozwijania osobowości.

Gatunek literacki: książka jest literaturą faktu, stanowi fabularyzowany dokument o cechach reportażu i gawędy.

tragedię Polaków: wioskę na którą zrzucono bomby burzące i zapalające, strzelanie z samolotów do bezbronných uchodźców na drogach. Pomagają ludziom ze zbombardowanego pociągu pod Dębem Wielkim.

Gdy 17 września 1939 r. do Polski wkraczają wojska radzieckie, harcerze wracają do stolicy. W październiku ojciec Alka zostaje aresztowany, a w czerwcu 1940 rozstrzelany przez Niemców w Palmirach. Fakt ten ma bezpośredni wpływ na decyzję chłopca o włączeniu się do walki z okupantem. Alek ma w pamięci słowa Piłsudskiego: „Być zwyciężonym i nie ulec — to zwycięstwo”. Od 15 października, w ramach współpracy z PLAN-em (Polską Ludową Akcją Niepodległościową) zajmuje się powielaniem oraz kolportowaniem podziemnej gazety „Polska Ludowa”, podobnie jak inni członkowie Buków. Do końca grudnia 1939 roku bohaterowie biorą udział w akcjach tej organizacji, m.in. związanych z propagandą uliczną (przyklejanie złośliwych nalepek na afiszach ulicznych, użycie gazu wywołującego wymioty w modnym lokalu „Adria”).

Alek był dryblasem. Wysoki, szczupły, o niebieskich oczach i płowej czuprynie. Ze względu na wysoki wzrost, chłopcy przewalali go Glizdą. Bohater był miłośnikiem kina, wspaniale jeździł na nartach, lubił góry. Miał niespokojną, żądną wrażeń osobowość. Był szczerzy, bezpośredni i miły, łatwo nawiązywał dobre relacje z otoczeniem. Potrafił planować, poszukując niebanalnych rozwiązań. Na co dzień bardzo impulsywny, jednak w sytuacjach nadzwyczajnych potrafił być wyjątkowo opanowany.

Jan Bytnar (1921–1943) — pseudonim Rudy, był harcmistrzem, członkiem organizacji Wawer, dowódcą plutonu Grup Szturmowych, podporucznikiem Armii Krajowej. Zmarł, zakatowany przez gestapo, 30 marca 1943 r. Został odznaczony Krzyżem Walecznych.

Rodzice Rudego byli nauczycielami-społecznikami. Ojciec był kierownikiem Szkoły Specjalnej dla dzieci niepełnosprawnych, matka pracowała na kierowniczym stanowisku w podobnej placówce; w czasie wojny zajmowała się domem, była też nauczycielką na tajnych kompletach.

Swój przydomek bohater zawdzięczał wyglądoowi: *miał piegowatą twarz i rudawe włosy. Cała istota Rudego zśrodkowała się w jego oczach i czole, odzwierciedlając wybitną inteligencję*. Był intelektualistą, spokojnym i opanowanym myślicielem, interesował go świat wewnętrznych przeżyć, filozofia, problemy moralne, społeczne i kulturalne. Cechowały go: spokój, wielka odwaga i niezłomność charakteru. Świetnie czuł się zarówno w domu, jak i w szkole, cieszył się popularnością wśród rówieśników.

Wymienionych bohaterów Aleksander Kamiński ukazuje na tle zbiorowości: w domu, szkole, drużynie harcerskiej, wreszcie wśród młodzieży walczącej z okupantem.

Treść

Wstęp. Książka zaczyna się od słów: *Posłuchajcie opowiadania o Alku, Rudym, Zosce i kilku innych cudownych ludziach, o niezapomnianych czasach 1939–1943 roku, o czasach bohaterstwa i grozy. Posłuchajcie opowiadania o ludziach, którzy w tych niesamowitych latach potrafili żyć pełnią życia, których czynny i rozmach wycisnęły piętno na stolicy oraz rozeszły się echem po kraju, którzy w życie wcielić potrafili dwa wspaniałe ideały: BRATERSTWO i SŁUŻBĘ.*

I. Słoneczne dni. Autor przedstawia bohaterów, którzy po zdanej maturze w Liceum im. Stefana Batorego, wyjeżdżają na wycieczkę wraz z nauczycielem geografii Zeusem oraz z innymi członkami drużyny harcerskiej Buki, w Beskid Śląski. Chłopcy wypoczywają i cieszą się, że udało im się skończyć dobrą szkołę, że są grupą dobrych przyjaciół. Zapewniają się wzajemnie, że nie zmarzną życiowej szansy, jaką jest życie w niepodległej ojczyźnie, możliwości podjęcia studiów wyższych i praca na rzecz ojczyzny. Tematem ich rozmów są potrzeby młodego i słabego jeszcze państwa i kształtowanie charakterów.

II. W burzy i we mgle. Wybuch wojna i Buki, na rozkaz ewakuacji mężczyźni zdolnych do noszenia broni, kierują się z Warszawy na wschód. Widzą z bliska

Po trzech miesiącach kończą się pieniądze wypłacone we wrześniu przez rząd. Wówczas młodzi ludzie pomagają swoim rodzinom, zajmując się — przez jakiś czas — szkleniem okien. Potem Zośka wyrabia marmoladę, Rudy udziela korepetycji, Alek najpierw jeździ rikszą, a potem pracuje przy wyrębie lasu. Nie zapominają o nauce: organizują tajne komplety, zajmują się samokształceniem. Uczą się w Szkole Budowy Maszyn im. Wawelberga, jedynej legalnie działającej w Warszawie szkole technicznej.

Od marca do czerwca 1940 współpracują z tzw. Komórką Andrzejka, w ramach działań podziemnych sił zbrojnych. Zajmują się rozwojem grypsów więziennych.

Początek prawdziwej służby ojczyźnie przypada na marzec 1941 r., kiedy to bohaterowie nawiązują kontakt z podziemną organizacją „Wawer” prowadzącą akcje Małego Sabotażu.

III. W służbie Małego Sabotażu. Rozdział ukazuje liczne akcje bohaterów, które mają na celu ośmieszenie Niemców i podniesienie na duchu mieszkańców Warszawy. Harcerze wybijają szyby wystawowe u fotografów, którzy umieszczają zdjęcia Niemców. Do niemieckich sklepów oraz kin wyświetlających propagandowe filmy wrzucają gazy łzawiące i piszą na ścianach: *Tylko świnie siedzą w kinie*. Na murach umieszczają rysunki Polski Walczącej — kotwice, przerabiają niemieckie napisy, zmieniając ich sens, czym ośmieszają okupanta, bezlitośnie dręczą Polaków współpracujących z Niemcami. Restauratorowi Paprockiemu, który pośredniczył w pręnumerowaniu niemieckiego pisma, harcerze m.in. wybijają szyby w lokalu, piszą listy perswazyjne tak długo, aż ten kończy współpracę z okupantem.

Bohaterowie narażają życie, zrywając niemieckie flagi z okazji świąt narodowych i zastępując je polskimi. Najlepszy w zrywaniu flag ze swastykami jest Rudy, zaś Alek zdobywa uznanie, przeprowadzając akcję usunięcia z pomnika Mikołaja Kopernika niemieckiej płyty, przysyłającej polski napis: *Mikołajowi Kopernikowi — rodacy*.

Pomysłodawcą większości akcji jest Zośka, który zostaje komendantem 16 rejonu hufca Szarych Szeregów, a Alek i Rudy przewodzą własnym oddziałom. W czasie jednego ze spotkań z udziałem Aleksandra Kamińskiego — komendanta „Wawra”, rozmawiają o *dodatnich i ujemnych stronach Małego Sabotażu*: *Ujemne: czasem żmudne, nużące zadania, dodatnie: szkoła odwagi, opanowania, nauka podejmowania szybkich decyzji, atmosfera braterstwa i karności, pogody i rycerkości*.

IV. Dywersja. W listopadzie 1942 r. Komenda Sił Zbrojnych tworzy Centralne Kierownictwo Dywersji — Kedyw. Przyjaciele przechodzą przeszkolenie bojowe. Rudy i Zośka biorą udział w noc sylwestrową z 1942 na 1943 r. w udanej akcji wysadzenia, pod Krasnikiem, pociągu niemieckiego wiozącego broń i amunicję.

Podczas jednej z ulicznych łapanek zostaje schwytany Alek, któremu jednak udaje się uciec z jadącego auta. Również dom Rudego zostaje otoczony przez Niemców, ale i jemu udaje się uciec (przez okno).

Służba w dywersji będzie trwała niecałe pół roku, ale zupełnie odmieni bohaterów: *zaznaczyć się w nich zaczęła wyraźnie i mocno jakaś twardość i szorstkość, męskość i pewność siebie oraz skłonność do częstych refleksji*.

V. Pod Arsenałem. 23 marca 1943 Niemcy aresztują Rudego. Przewieziony na Pawiak, jest bity i torturowany, jednak nie zdradza nikogo. Kolejne przesłuchania odbywają się w alei Szucha, gdzie mieści się siedziba gestapo. Bohater wielokrotnie traci przytomność, w końcu, w bardzo ciężkim stanie, zostaje przeniesiony do szpitala więziennego.

W tym czasie koledzy obmyślają plan uwolnienia przyjaciela. Początkowo nie dostają zezwolenia, jednak w końcu naczelnik Szarych Szeregów wydaje zgodę na odbicie kolegi z rąk gestapo. Brawurowa akcja odbywa się 26 marca podczas przewożenia bohatera z siedziby gestapo na Pawiak, niedaleko Arsenału Warszawskiego. Zostaje przeprowadzona w dzień, co znacznie zwiększa ryzyko. Samochód więzienny zostaje obrzucony butelkami z benzyną i granatami. Następuje wymiana strzałów. W wyniku tej akcji uwolnionych zostaje 25 więźniów. Podczas odwrotu Alek zostaje trafiony w brzuch. Rana okazuje się śmiertelna. Alek umiera 30 marca.

W tym samym czasie kona Rudy, odbity z rąk gestapowców. Czarny Jaś recytuje przyjacielowi słowa wiersza Juliusza Słowackiego „Testament mój”:

Lecz zaklinam, niech żywi nie tracą nadziei

.....

A kiedy trzeba, na śmierć idą po kolei,

Jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec...

W maju 1943 roku, w ramach odwetu za bestialskie traktowanie Polaków podczas przesłuchań zabici w zamachach zostali dwaj oprawcy, którzy katowali Rudego: Schultz i Lange.

VI. Celestynów. W kwietniu 1943 wybucha powstanie w warszawskim getcie, Grupy Szturmowe pomagają Żydom, przekazując im broń, planują przeprowadzenie akcji likwidacji posterunku ogniowego przy bramie getta, do której jednak nie dochodzi.

Zośka nie może otrząsnąć się po śmierci kolegów. Wyjeżdża z ojcem i siostrą na wieś, gdzie pisze wspomnienia o Rudym zatytułowane *Kamienie rzucane na szaniec*. Pewnego dnia, podczas rozmowy z Hanią, uświadamia sobie, że mimo śmierci najlepszych i niezastąpionych, dojrzało do walki wielu następców: *Z nami to jak z lasem, Haniu. To i tamto drzewo pada pod siekierą, a tymczasem cały las rośnie i pnie się ku górze...*

Zośka otrzymuje zadanie odbicia więźniów przewożonych pociągami z obozu koncentracyjnego Majdanek w Lublinie do Oświęcimia. Akcja ma być przeprowadzona w Celestynowie. Mimo dobrego przygotowania, wskutek nieprzychylnych zbiegów okoliczności, omal nie kończy się klęską. Pociąg przyjeżdża z opóźnieniem, na domiar złego obok niego przystaje transport wiozący niemieckich żołnierzy. Mimo zagrożenia, Zośka decyduje o rozpoczęciu akcji, która kończy się

sukcesem jedynie dzięki niezwykłemu opanowaniu bohatera. Ocalonych zostaje 49 więźniów obozu.

VII. Wielka gra. Następuje wzmożenie akcji dywersyjnych Grup Szturmowych. Oddział Zośki otrzymuje takie zadania, jak zdobycie środków wybuchowych z fabryki chemicznej czy wysadzenie mostu pod Czarnocinem. To ostatnie okazało się nieudane i skończyło śmiercią kilku Polaków.

Przypadkowo na ulicy Zośka zostaje aresztowany, ale po tygodniu, dzięki działaniom przyjaciół, udaje się go uwolnić.

Na tle tych wydarzeń Aleksander Kamiński zwraca uwagę, że mimo powszechnego terroru, w stolicy kwitnie podziemne szkolnictwo, działają licea i gimnazja, zaś młodzież z zapalem zdobywa wiedzę.

Ostatnim akordem opowieści jest akcja likwidacji posterunku żandarmerii w Sieczkach 20 sierpnia 1943 r. Dwudziestu młodych ludzi brawurowo wykonuje zadanie. Jedyną ofiarą przeprowadzonej akcji jest Zośka, któremu powierzono dowództwo.

Tak kończy się *opowieść [...] o ludziach, którzy potrafią pięknie umierać i PIĘKNIE ŻYĆ.*

Charakterystyczne pojęcia

Szare Szeregi — kryptonim Związku Harcerstwa Polskiego działającego w latach 1939–1945 jako organizacja konspiracyjna. Głównym jej zadaniem była praca wychowawcza wśród młodzieży, włączanie jej do działalności konspiracyjnej i walki zbrojnej.

Wawer — konspiracyjna organizacja zajmująca się w latach 1940–1944 „małym sabotażem” w stolicy.

Buki — fikcyjna nazwa harcerzy 23 Warszawskiej Drużyny Harcerzy działająca przy gimnazjum i liceum im. Stefana Batorego. Aleksander Kamiński, dla potrzeb książki, wymyślił nazwę drużyny.

Kedyw — kierownictwo komórek dywersyjnych.

Grupy Szturmowe (GS) — harcerze najstarsi, zajmujący się dywersją, działaniami partyzanckimi.

Problematyka i główne przesłanie

W utworze pojawia się obraz życia i śmierci młodych ludzi, wywodzących się z kręgu harcerzy, w czasie II wojny światowej. Podkreślony jest **wpływ wychowania i grupy rówieśniczej** na wybory bohaterów i tworzenie **kodeksu moralnego**, a także wpływ pracy nad sobą na **kształtowanie charakteru**.